

Kaks Narvat. Linna kujutamine 1960. ja 2023. aasta teejuhis

Anna Troitskaya

Tartu

annatroitskaya@gmail.com

Teesid: Reisijuhil on ideoloogilise ja kultuurilis-haridusliku tekstina võimalus mõjutada linna/koha kuvandi kujunemist, sealhulgas ajalookogemust ja mitmetahulist kaasaegset pilti. Artiklis on vaatluse all Eesti piirilinna Narva kaks venekeelset reisijuhti kui kaks võimalust linna esitleda. Kahe väljaande ilmumise vahele on jäänud 63 aastat, kuid neid ei erista üksnes linna enda muutumine. Kahe teksti võrdlemisel tuleb ilmsiks, et muutunud on adressaat, autorite retoorika ja kirjeldatavate objektide valik. Selle tulemusena on täheldatav nihe turistide ettekujutuses Narvast, samuti linnaelanike identiteedi põhiideede ümberkujunemine.

Märksõnad: ajalooline kontekst, ideoloogia, Kreenholm, linnaidentiteet, Narva, teejuht

Linnataju võtab kokku sellega seotud esteetilise, tunnetusliku ja kehalise kogemuse, mida elanikud igapäevaelu rütmis vaevu tabavad, kuid mis avalduvad märgatavalt neile, kes saavad linna kohta ideid väljastpoolt – linna külalistele ja turistidele. Kindlad linnapildid ja narratiivid, samuti nende nihked ja uuenemised ilmnevad eriti selgelt linna käsitlevas kirjanduses, eeskätt teatmikes.

2023. aastal täienes rikkaliku ajalooga Eesti piirilinna Narva bibliograafia uue teejuhiga – vene- ja eestikeelsena ilmunud “Narvat avastamas” (vn “Otkroi dlja sebja Narvu” (Andrejeva & Kuvaitseva *et al.* 2023)). Teejuhile kohaselt pakub see marsruute linnaga tutvumiseks. Vaatamisväärsuste kirjeldused dokumenteerivad tegelikkust, kuid neil on võime jäädvustada ka minevikku ja olevikku ning seda, mis on kohalikule kogukonnale kultuuriliselt oluline.

Teatmiku kui linna kuvandi kujundamise ja selle tajumise vahendiga tutvumine avab Eestile erinevatel perioodidel aktuaalseid sümboolseid tähendusi.

Artikkel pakub kompositsioonilise struktuuri, semantiliste aktsentide ja kirjelduskeele võrdlevat analüüsi kahes Narva teejuhis. Üks neist on juba mainitud 2023. aastal Narva muuseumi poolt välja antud teatmik “Narvat avastamas”, teine nõukogude aja teejuht “Narva” (Krivošev 1960a), millest pärast esmailumist 1960. aastal on 27 aasta vältel välja antud mitmeid kordustrükke (Krivošev 1967, 1968, 1971, 1976, 1978, 1983, 1987), sealhulgas

eesti (Krivošejev 1960b, 1973), saksa (Kriwoschejew 1982) ja inglise (Krivoshejev 1982) keeles.

Narvat käsitlevad väljaanded enne 1960. aastaid

Jevgeni Krivošejevi (1927–2000) tekstiga väike, taskuformaadis raamat (hiljem ilmunud tiitellehele ka kaasautori Konstantin Mihhailovi (1928–1989) nimi) oli pärast pikka pausi esimene Narvale ja selle vaatamisväärsustele pühendatud väljaanne. 19. sajandil ja 20. sajandi alguses kujunes välja Narvat käsitlevate venekeelsete teejuhtide kontseptsioon (Nõmm 2008), kuid 20. sajandi alguse dramaatiliste sündmuste jada hävitas aastateks vajaduse sedalaadi kirjan-duse järele. Hoolimata teejuhtide kui selliste puudumisest kajastus vähemalt esindusväljaannetes sõjaeelse Narva kuvand, mis aitas kaasa linna mälu säi-limisele. Mainimist väärivad Sten Karlingi saksakeelne monograafia “Narva arhitektuuri ajaloo uurimine” (1936), Karl Sarapi koostatud fotoalbum “Vana Narva” (1939), samuti Vladimir Kostotškini raamat “Narva” (1948), mis ilmus Moskvast sarjas “NSVL rahvaste arhitektuuri aarded”. Viimane on pühendatud linna ajaloolisele arengule, mis oli raamatu ilmumise ajaks kaduma läinud. Selle kaanel oli Sarapi foto Berndt Erichi maja portaalist Rüütli tänavas,¹ kaanefoto, nagu ka teiste fotode autoreid, selles väljaandes ei mainitud.

Sõjajärgsest Narvast rääkiv tekst ei suutnud eelmainitud väljaannetega konkureerida. Krivošejevi teejuht oli välja töötatud nõukogude lugejat silmas pidades. Omas ajas ei olnud see ainulaadne. Selle raamatu ilmumine täitis ülesannet kahe huvi ristumispunktis: ühelt poolt rahvusliku pärandi säilita-mine, teisalt eesti identiteeti muutvate nõukogude ideede populariseerimine. See oli Nõukogude riigi üldine kultuuripoliitika Eesti suhtes.

1958. aastal loodi Eesti NSV Teaduste Akadeemia juurde koduloo uurimise keskusena kodu-uurimise komisjon² (Jaanits 1964: 3, 19). Komisjoni teadus-sekretär Eva Maaring kirjutas, et “kodu-uurimist tuleks hinnata kui töötajate harrastusteadusliku tegevuse ühte kõige tõhusamat viisi, kui vahendit nõuko-gude patriotismi ja kodumaa-armastuse süvendamiseks” (Maaring 1964: 20). 1960. aastail ilmusid kodu-uurimuslikud olukirjeldused Tallinna (Reinsalu 1961), Tartu (Varep 1960; Suur 1968), Haapsalu (Raudver 1965), Pärnu (Gro-dinski 1965); Paide (Aesma 1967), Võru (Ivask 1969) jt linnade kohta. Sõja-järgse perioodi see etapp ja järkjärguline taastumine majanduslikult raskest olukorrast tõi paljudes riikides, sealhulgas NSV Liidus, kaasa turismi leviku erinevate sotsiaalsete rühmade seas uue käitumismudelina. Seda on märkinud ka Lea Pild: “... alates 1964. aastast omandas turism Eestis laialdase leviku,

koos sellega kasvas järsult ka nõudmine marsruudikirjelduste järele” (Pild 2008: 138).

Krivošejevi koostatud venekeelne Narva teejuht osutus lisatiraažide ja kordustrukkide põhjal otsustades ebatavaliselt populaarseks, trükiarvud – 1960. aastal 5000, 1967. aastal 8000 (esmatrüki lisaväljaanne), 1968. aastal 20 000 eksemplari (teine väljaanne), 1972. aastal 25 000 eksemplari (3. väljaanne) – annavad tunnistust võimude vajadusest pöörduda selle teksti vahendusel venekeelse publiku poole. Sõjajärgsetel aastatel vahetus vana Narva elanikkond suures osas venekeelse elanikkonna vastu, kes polnud enamasti pärit Narvast ega isegi mitte Eestist. See tähendab, et linnateatmiku tekst oli suunatud auditooriumile, kellel oli linna ajalooost väga vähe aimu. Narva koduloo uurimise keerukuse määrasid nii linna ajalooline piiripositsioon kui ka arhitektuuri- ja ajalooliste mälestiste peaaegu täielik hävimine sõjas 1944. aastal. Otsimist, restaureerimist, rekonstrueerimist nõudvad kultuurilised ja ajaloolised kihid tõrjus selles diskursuses kõrvale hoolikas tähelepanu sotsialistliku linna ehitamisele: “Tundub, et Narva kodu-uurimise esmaseks ülesandeks peaks olema uue, sotsialistliku linna taastamise ja ehitamise ajaloo terviklik uurimine” (Kruus 1964: 96). See rõhuasetus kujundas nõukogudeaegse Narva teejuhi retoorikat ja pragmaatikat.

Teejuhtide ülesehitusest

Ekskursioonijuhid sisaldavad alati turistikäitumist kujundavaid ideid tarbimispraktikatest tajuoptikani. Jäädes teatmekirjanduse tüüpilisse raamistikku, saab teejuhitekste üles ehitada ka ideoloogiliselt (Parsons 2007) kindla kontseptsiooni ja autori idee alusel. See määrab ära koha (linna) kujutamise viisid, mille võib jagada kahte rühma:

- paiga visualiseerimine ruumina (nii sõnaliste kirjelduste kui ka illustreeriva seeria kaudu), üksikute objektide ja vormide kujutamine. Visualisatsioonid suurendavad ruumi atraktiivsust ja muudavad selle külastatavamaks. Toetudes klassikaliste objektiivsusele pretendeerivate “baedekeride” (kirjastaja Karl Baedekeri nimest pärit reisijuhtide tüüp) mudelile jääb siin ruumi linna ja selle vaatamisväärsuste kunstiliseks tõlgendamiseks;
- narratiiv või jutustus, mis täidab koha semantiliste ja sümbolsete omadustega, emotsionaalse muljega (see võib olla ajalooline ekskursioon, sündmuste kroonika, muistendid ja jutud). Paljude nõukogudeaegsete teatmike aluseks olnud ideoloogiline narratiiv oli

kindlasti suunatud linnakonteksti omastamisele, sovetiseerimisele ja sellele uue kultuurilise maine loomisele.

Need esinduslikud elemendid loovad koosmõjus linna kuvandi ja mõjutavad selle tajumist. Rubriikide ja vaadeldavate objektide järjestus kavandab teatud tutvumisjärjekorra ja liikumismustrid, mille näeb ette teatmiku ülesehitus.

Struktuurierinevused on ehk esimene asi, mis torkab silma, kui võrrelda 2023. aastal ilmunud “Avasta Narvat” ja Krivošejevi koostatud nõukogude teejuhti “Narva”.

1960. aasta väljaanne sisaldab üsna muljetavaldavat ajaloolist osa (“Narva. Lühike ajalooline ülevaade”), mis hõlmab peaaegu poole raamatu mahust. See põhimõte, nagu kogu struktuur tervikuna, säilib ka järgmistes kordusväljaannetes. Järgneb ülevaade peatükkides olevatest vaatamisväärsustest:

- ajaloo- ja arhitektuurimälestised,
- mälestusmärgid,
- tööstusettevõtted ja uusehitused,
- Narva-Jõesuu.

Hilisemad väljaanded viimast osa ei sisalda: 1968. aastal annab Krivošejev välja eraldi Narva-Jõesuu kuurordile pühendatud teatmiku (Krivošejev 1968, samuti mõned järgmised kordustrükkid), selle koha ajaloo uurimine sai autori elutööks.³ Narva teejuhi lõpus antakse kahel leheküljel lühiülevaade linna-ekskursioonidest, ja viimane, väga väikese osa moodustavad “Teated”, kus on kirjas asutuste (sööklad, saunad, juuksurid, postkontorid jne) aadressid ja telefoninumbrid.

Raamatu tagakaanele paigutatud bussiliinidega Narva kaart koos Jaani linna kindlusega muudab väljaande funktsionaalseks teejuhiks ja peab silmas lugeja teatud aktiivsust. Järgmistes väljaannetes kaarti – klassikaliste Baedekeri ekskursioonijuhtide kohustuslik element (Bruce 2010: 99) – enam pole, alles on tekst ja illustratsioonid, s.t passiivse tajumise materjal.

Uus, 2023. aasta reisijuht “Narvat avastamas” on selgelt üles ehitatud ja annab kindla tegevusjuhise. Sissejuhatav ajalooline osa võtab enda alla kaheksa lehekülge (see on ligikaudu 1/20 raamatu kogumahust), välja on toodud viis marsruuti, kus on esile toodud võtmeobjektid ja nendega otseselt seotud lood; igale marsruudile eelneb markeeritud teekonnaga kaart.

Ajaloolisest kontekstist kõnealustes linnateatmikes

Ajalooline osa juhatab sisse paljud teejuhid, see on omamoodi ettevalmistus teekonnaks – konteksti süvenemine. Kuid mõnes reisijuhis, nagu on omane Krivošejevi koostatud Narva teatmikule, on ajaloolise konteksti käsitlemine väljaande peamine eesmärk.

Siinne ajalooline ülevaade on esitatud oma aja ideoloogilises võtmes. Seda nõukogude teejuhide eripära mainis oma artiklis Lea Pild. Näiteks rõhutatakse, et “tihedad kontaktid eesti ja vene rahvaste vahel said alguse juba ühise võitluse ajal Saksa ristisõdijate vastu 13. sajandil” (Pild 2008: 139). See kontseptsioon on esmakordselt sõnastatud Irina Družinina teatmikus “Mööda Eestit” (Družinina 1957). Sajandeid kestnud rahvaste sõprus, ühised jõupingutused välisvaenlase vastu, venelaste pidev abi – need ajaloosündmuste peamised üldistused, olid valitud ja tõlgendatud Nõukogude riigi huvides.

Krivošejevi ajalooülevaates on üksikasjalikult üles loetud Liivi ordu patud, aga Jaanilinna elanike rolli näiteks 1558. aasta tulekahjus on igati pehmen-datud: “... tulistamise tagajärjel [...] puhkes tulekahju” (Krivošejev 1960a: 20); “venelased kohtlesid linnaelanikke humaanselt – kustutasid tulekahju” (mis, nagu eespool öeldud, oli nende endi tekitatud), üldiselt rõhutatakse tekstis korduvalt vene poole vabastavat rolli.

Hinnangulised iseloomustused: “kindlameelne ja energiline Venemaa tsaar Ivan IV” (Krivošejev 1960a: 20); “vaenulik” Hansaliit (lk 21); “rootslaste poolt Eestis kehtestatud julm koloniaalsüsteem” (lk 25) jne annavad ajaloolisele üle-vaatele emotsionaalse laengu. Alustades linna ajalugu neoliitikumi paikadest, “tänapäeva eestlaste esivanemate” asustusest ja “muinaseestlaste linnusest tänapäeva linna asukohas” (lk 7), mainib autor teadlaste uurimistulemustele toetudes järgnevates väljaannetes ka isureid, vadjalasi ja slaavulasi. Teatmik juhatab lugeja praegusesse aega, “helge tuleviku” lävele: “Idne Narva kattus uusehitiste tellingutega” (lk 5); “sotsialistliku Narva ees seisid imelised kasvu-väljavaated [1940. aastal – A. T.]” (lk 50); “Narva on muutunud tundmatuse ni. Kuid veelgi grandioossemad ja suurejoonelisemad on tema arenguperspektiivid [1960. aasta kohta – A. T.]” (lk 55); “Nii võimsat arengut pole Narva näinud kogu oma sajanditepikkuse eksistentsi vältel” (lk 59).⁴

Linnaelu kajastamisel võib täheldada kolme tendentsi:

- võitlus võõrvallutajate vastu, milles idanaaber pidevalt kaasa aitab (venelased vabastavad Narva liivlaste, rootslaste, brittide, imperia-listliku Saksamaa ja lõpuks Nõukogude väed natsidest sissetungijate käest);
- töörahva ülestõusud ja revolutsiooniline vastupanu, rõhutatud on proletaarse võitluse ühist vaimu vene rahvaga. See liin on jälgitav

19. sajandi algusest (“feodalism asendus kapitalismiga”, lk 36) kuni 20. sajandi I veerandi sündmusteni, revolutsioonide, ülestõusude, kommunistliku liikumise juhtide põrandaaluse tegevuseni;
- lõpuks Narva tööstusajalugu, mis aitab siduda minevikku ja tänapäeva, keskendudes Narva rollile uue tehaseehitust vajava tööstuslinnana. Kalevivabriku, linaketrusmanufaktuuri, kuulsa Kreenholmi Manufaktuuri ja rauavalukoja loomisele pühendatud ajalooline materjal aitab narvalastel (isegi neil, kes, nagu teatmiku autor, omandasid selle staatuse alles hiljuti) leida oma identiteedile stabiilset alust ning turistidel kujutleda linna kaasaegset elu sajandite jooksul kujunenud kogemuse jätkuna. Teatmiku ilmumise ajaks avanenud tootmisüksuste loetlemine ja lugejale linna arengukavade tutvustamine pole sugugi teatmikutekstile omane tunnus, pigem on see võte linnareaalsuse tajumise fokuseerimiseks teatud vaatenurgast.

Selline jutustus on üles ehitatud retooriliste lisade ja ajalooliste näidete kordusena ideoloogiliste teeside kinnitamiseks. Tundub, et see peaks ohutama rahvuslikku traumat, tõrjuma selle välja, et luua uus versioon minevikust, samuti optimistlik versioon olevikust ja tulevikust.

Järgnevates väljaannetes täiendatakse revolutsioonilise võitluse lehekülgi detailidega, näiteks Teise maailmasõja lahingute kirjeldused. Jevgeni Krivošejev, kes on Narvas elanud alates 1952. aastast, on läbi teinud tee sõja- ja väeteenistusaja laskur-radistist Narva linnamuuseumi direktoriks 1960. aastal. Narva töölis- ja revolutsiooniliikumise lugudele ning 1944. aasta⁵ sündmustele spetsialiseerunud Narva ja Narva-Jõesuu põline koduloolane kujundas umbes kolm aastakümnet Narva kuvandit ekskursioonijuhtides ja teatmekirjanduses.

2023. aasta teejuhi (Andrejeva & Kuvaitseva *et al.* 2023) ajalooline sissejuhatus toob välja vaid mõned võtmeperioodid, mis aitavad mõista teatud objektide olemasolu igal marsruudil. See ongi teejuhi ülesanne – anda piirkonna kohta esialgne ajalooline tutvustus, kutsudes lugejat iseseisvalt uurima. Kaasaegne linn on ka selles esindatud ja kergesti visualiseeritav: “Et tunnetada seda [linnaarhitektuuri eklektikat – A. T.], seisa lihtsalt Peetri platsil ja vaata ümbritsevat linnapilti” (Andrejeva & Kuvaitseva *et al.* 2023), “Unikaalse arhitektuurilise ansambli moodustavad kaks kindlust Narva jõe vastaskallastel” (lk 11). Nende kahe ajaloolise hoone ansamblilisusest on raske rääkida, kuid vaade kahele linnusele on püsinud ülipopulaarne juba üle sajandi ning mainimine reisijuhtides on muutunud peaaegu kohustuslikuks kirjeldavaks elemendiks, ilma milleta on Narvat raske ette kujutada. Krivošejevi raamatu sissejuhatuse avab samuti viide kahele kindlusele: “Kohe esimesel tutvumisel linnaga paistavad silma kaks

iseloomulikkude orientiiri – Hermanniloss ja Jaanilinna kindlus. Otsekui kaks võimsat hiiglast, kaks tumma tunnistajat ammumöödunud aegadest seisavad nad teine teisel pool jõekallast” (Krivošejev 1960a: 3).

Marsruudid ja narratiivid

Teejuhi põhikomponendiks on loomulikult marsruut ja need kohad, mis on autorite poolt külastuseks märgitud. Nende kohtade valik on juba samm turistide käitumise juhtimiseks, kuid lisaks saavad neist linna kuvandit moodustava mosaiigi detailid.

1960. aasta teejuhis on need detailid jagatud kolme rühma: ajaloo- ja arhitektuurimälestised, mälestusmärgid ning tööstusettevõtted ja uusehitised. Peaaegu täielikult hävinud linnas ei saanud ajaloolisi objekte olla palju, kuid peamised neist on esitatud sama ajaloolise ülevaate vaimus – lugu linnakindlustustest, lossist, 1944. aastal hävinud Issandamuutmise katedraalist ja Nikolai kirikust, Peeter I majast (ei ole säilinud) ja raekoja hoonest ning lisaks Jaanilinna kindlusest. Ideoloogiline narratiiv on osaliselt olemas ka selles osas: “Jaanilinna kindluse tekkimine jõe vastaskaldale kutsus rüütlilossis esile uue ehituspälviku” (Krivošejev 1960a: 66; 1960b: 56). Raekoja kirjelduses on ära märgitud revolutsiooniliste peakorterite asumine seal aastatel 1917–1918 (Krivošejev 1960a: 85; 1960b: 72).

Vaatluse all olevate monumentide hulgas on Lenini monument Peetri platsil,⁶ “revolutsioonilise mineviku mälestised“ (järgmistes väljaannetes monumendid revolutsioonikangelastele), kusjuures kirjeldatakse mitte niivõrd mälestusmärke, kui võrd nende inimeste lugusid, kellele nad on pühendatud (revolutsionärid Valeri Gerassimov, Fjodor Afanasjev, Amalia Kreisberg), esitletakse mälestusmärke Suures Isamaasõjas langenud Nõukogude sõduritele, 1700. aastal Narva piiramisel langenud Vene sõduritele ja 1704. aastal Narva vallutamisel hukkunud vene sõduritele, samuti monumenti 2. Viljandi eesti kommunistliku kütipolgu sõduritele. Neid mälestisi ei ühenda mitte marsruut, vaid vastavus toonase ajastu nõuetele, teatmiku ajaloolisele ülevaatele.

Tööstusettevõtetele ja uusehitistele pühendatud osa on omane Krivošejevi raamatu ilmunisajale ja ebatüüpiline reisijuhizanrile: neid objekte esitletakse vaatamisväärsustena harva. Erandiks võis osutuda ebatavaline arhitektuuriline lahendus või ekskursiooniobjektiga seotud kuulsad sündmused. Krivošejev nimetab kolme ajaloolist tehast – kalevivabrikut, linavabrikut ja Kreenholmi manufaktuuri, aga ka kaasaegseid tööstusrajatise: Narva hüdroelektrijaama ja põlevkivikütusel töötavat Balti soojuselektrijaama.⁷ Ajastule iseloomulik industriaalromantika vaim on kombineeritud retooriliste lisadega: “Rahva

sajanditepikkuse ootuse teostamine oli jõukohane ainult nõukogude inimestele ja see viidi ellu kaasajal” [hüdroelektrijaama kohta] (Krivošejev 1960a: 103; 1960b: 88).

Niisiis võetakse orientiirid kasutusele pidepunktidenä ajaloolise (ja tegelikult ka ideoloogilise) narratiivi ülesehitamisel. Teatud oluliste paikade esiletõstmisega (kõrvuti selliste ajalooliste objektidega nagu Narva linnus, Narva raekoda, Lenini, revolutsioonilise mineviku mälestusmärgid ja Suures Isamaasõjas langenud nõukogude sõdurite mälestussammas (teisaldati 2022)) ehitatakse üles uut linnalugu.

Linnajuhis “Narvat avastamas” (Andrejeva & Kuvaitseva *et al.* 2023) on tähenduslike kohtade valik allutatud marsruudi loogikale, selle kontseptsioonile. Linnus, selle arhitektuur ja ajalugu on lülitatud linnakindlustuste ringkäiku, raekoda hoone ja linna ajalooline kesklinn kuuluvad marsruuti “Ümber vana Narva”. Mitu Krivošejevi kirjeldatud monumenti leidub ka teatmikis “Narvat avastamas” (näiteks monument 1704. aastal Narva tormijooksus hukkunud vene sõduritele), kuid need on osa marsruudist, mille käigus tutvustatakse üksteise järel teatud ajalooepisoodid. Tänapäeva Narvas jalutades saab ajaloo ja igapäevaeluga vähe kursis oleva turisti pilguga vaadata linnale kui kaasaegsele keskusele, kus viimaste aastate hoonete kõrval saab näha ka juba ajalooliseks saanud nõukogudeaegseid hooned ja asutusi ning nendega seotud mälestusi. Ainulaadne on varasemate teatmikuga võrreldes autorite pakutud marsruut mööda jõepromenaadi koos kaldal paiknevate mälestusmärkidega. See on linna kuvandi tõesti oluline detail, ajalooline (linn veekaubateel) ja kaasaegne (linn piki jõepiiri).

Kahe kõnealuse väljaande esitusviiside erinevuse tõttu oli ehk kõige ülatavam vaatamisväärsus Kreenholmi manufaktuur. Krivošejevi te juhul ja selle kordustruktuurides on seda käsitletud mitu korda – ajaloolises ülevaates, seejärel huvipunktina peatükis “Lenini ordeniga puuvillavabrik Kreenholmi manufaktuur” ja lõpuks ühe tootmisteemalise ekskursiooni marsruudina. Need marsruudid pakkus välja Narva ekskursioonibüroo, nende kirjeldus ei tähenda iseseisvat uitamist. Autor tugines Kreenholmi kirjeldades samale lineaarsele narratiivile: rajamisest tänapäevani, arengu- ja edutee, rõhutades tootmise majanduslikku tähtsust kaasaegse linna jaoks.

Väljaandes “Narvat avastamas” saanuks Kreenholmi kui tegevuse lõpetanud tehast tutvustada vaid tagasiulatuvalt. Autorid löid aga terve marsruudi – “Kreenholmi maailm”, mis annab aimu eraldiseisvast territooriumist ja seda täitvatest objektidest kui ainulaadsest arhitektuurikompleksist. Käsitletavas ajalooliste hoonete mahus kirjeldatakse seda linnaosa esimest korda. Mitte tööstuslik aktsent, vaid linnaruumi lokaalne, nn “linn linnas” kontseptsioon loob sellest kohast hoopis teistsuguse kuvandi. Muide, definitsioon “linn linnas”

esineb seoses Kreenholmiga ühes varasemas, 2000. aastal avaldatud teatmikus “Narva reisijuht” (autorlus märkimata). Vaatamata Kreenholmi tulevikku puudutavate otsuste keerukusele näitab reisijuht selle olulisust, linna jaoks väljaütlemata staatust, omamoodi *kohavaimu*, mis on oluline mitte niivõrd majandusliku, kuivõrd kultuurilise kapitali jaoks.

Seega ei tähenda vaatamisväärsuste valik üksnes viisi juhtida turistide käitumist, vaid see on ka tervikpilti moodustavate üksikute linnapiltide jäädvustamine. Teatmikus “Narvat avastamas” tutvustatakse paljusid objekte vaatamisväärsusena esmakordselt: mälestuskivi “Juured” (2004) kunagise Fama bastioni territooriumil (sellega seoses kirjeldab teatmik 1944. aasta linna seisukohalt kohutavaid sündmusi); 17. sajandist pärit ajalooline portaal, mis paigaldatud Puškini 11 asuva stalinistliku maja fassaadile; paljud ajaloolised elamud, rääkimata viimaste aastakümnete monumentidest ja hoonetest. Autorid järgivad sõna otseses mõttes teejuhi pealkirjas sõnastatud üleskutset uudistada linna, ja avavad seda nii, et lugeja avastab täiesti uue kultuurilise ja geograafilise ruumi, mis ei lange kokku nõukogude väljaannetes esitatuga.

Kahes teatmikus (1960. ja 2023. aasta) on linnapilt kujundatud mälestiste või marsruutide kirjeldamisel erinevate narratiivsete võtetega. Krivošejevi teatmikus on peamiselt kasutatud lineaarset jutustamist, domineerib tugeva ideoloogilise rõhuga ajalooline narratiiv. Autor püüab kirjeldusi elustada visualiseerimise, sh “panoraamnägemise”, lüürilise intonatsiooni, poeetiliste väljendite ja “maalilise” sõnavara abil, kuid järgnevates väljaannetes muutuvad need kuivemaks või kaovad sootuks. Toome näiteks 1960. aasta teejuhi avasõnad: “14 km kaugusel Balti merest, seal, kus käreдавooluline Narva jõgi *murrab end läbi paekivist pinnase ja, tunginud välja oma kitsast süngist, voogab suursuguselt mitusada meetrit, on rajatud jõe kõrgetele kallastele kaks linna...*” (Krivošejev 1960a: 3, A. T. kursiiv); järgmistes trükkides muutub see järgmiselt: “Narva linn – Eesti NSV üks suuremaid tööstuskeskusi – asub samanimelise jõe vasakul kaldal, 14 kilomeetri kaugusel Soome lahest” (Krivošejev 1967: 3).

Tänapäeva teejuht (Andrejeva & Kuvaitseva *et al.* 2023) on kasutades kõiki tänase tehnoloogia võimalusi keerukama ülesehitusega, kombineerides infosisu, kasutamise praktilisust ja esteetilist vormistust. Kõik viis marsruuditeksti on üles ehitatud funktsionaalsetest detailidest: kaart, hüperlinkidena töötavad objektide tähistused, põhiliin (liikumised, mitte narratiivid), vahetükid legendide, kirjanduslike tsitaatide ja mälestustega, samuti illustratsioonid ja väikesed arhitektuuriterminoloogilised viited. Kahtlemata vastab selline tekstikorraldus tänapäeva lugeja vajadustele ja harjumusele omandada teavet mobiilirakenduste vahendusel. Kuid on ka selline oluline teejuhtides välja kujunenud funktsioon, nagu navigatsiooniline pöördumine lugeja poole: “Väravast väljudes pööra paremale ja jätka mööda Vastervalli tänavat kuni ristmikuni...”

(Andrejeva & Kuvaitseva *et al.* 2023: 68). Ja veel üks eripära, mis teeb selle teatmiku sarnaseks Narvat käsitlevate eelmise sajandi alguse väljaannetega, on muistendid (Nõmm 2008: 184–187), giidide lemmiktööriist. Vahepalad muistenditega kolmest kullakihist, maa-alusest käigust Narva linnusest Jaanlinna kindlusse, Narva neiust – puuduvad tegelikkusele mittevastavatenäielikult nõukogude teejuhtidest, kuid siin elavdavad lugeja/turisti tähelepanu ja kujutlusvõimet ning “täiendavad” linna üldpilti nähtamatute detailidega. Tarbijakäitumise juhtimises tänapäeval populaarne jutuvestmine, mis eeldab publiku emotsionaalset kaasamist, on kujunenud ekskursioonide läbiviimise meetodiks ja leidnud oma kindla koha reisi juhtides.

Nii osutuvad revolutsiooniliste tegelaste elulugudega täidetud Narva ja kaugest minevikust pärit legendide ja lugudega täidetud Narva siingi lugeja kogemuses kaheks erinevaks linnaks.

Kokkuvõtteks

Kahe linna kujutamise käsitlese kokkupõrge toob erinevused esile nii selgelt, nagu räägiksime kahest erinevast linnast, millel on kaks erinevat ajalugu. Nendes väljaannetes täheldatud diskursiivse nihkega kaasneb kirjeldusobjektide valik, millel on omakorda endil esindusfunktsioonid. Teatmikule kui ideoloogilisele, kultuurilisele ja hariduslikule tekstile omased võimalused saavad mõjutada linna kuvandi kujunemist, sealhulgas ajalookogemust ja mitmetahulist kaasaegset pilti. Mõlema uuritava raamatu autorid on Narva muuseumitöötajad, kes reageerisid ühiskonna potentsiaalsetele ja tegelikele nõudmistele ning teatmikud kajastavad neid taotlusi.

Tänapäeval räägime palju identiteedist, mis määrab sotsiaalseid ja kultuuridevahelisi sidemeid, suhteid ja meeleolusid ühiskonnas, mõjutab otsuste tegemist, sh linnaga seonduvat. Ideoloogilise narratiivi jäljed, mis säilisid nõukogude teejuhtide, nende väikeste raamatute lehtedel, mõjutavad siiani seda, kuidas Narvat nähakse või tahetakse näha tänapäevalgi. Kuid ajad muutuvad, muutub ka linn. Tänapäeva teejuhi võrdlemine 60 aasta taguste väljaannetega võimaldab mitte ainult ette kujutada kahte eri ajastutel elavat linna, vaid ka kohandada oma vaadet Narvale, selle maastiku ja vaatamisväärsuste, linnalegendide ja elanike mälestustega, kordumatu mineviku ja mitte vähem ainulaadse olevikuga.

Tõlkinud Asta Niinemets

Kommentaariid

- ¹ Narva, Rüütli 18, Berndt Erichi maja portaal (1671).
- ² Tegelikult jätkas see 21. aprillil 1939 Eesti Teaduste Akadeemia juurde loodud, kuid nõukogude ajal keelustatud Eesti Kodu-uurimise Seltsi (EKUS) tegevust.
- ³ Säilinud on Jevgeni Krivošejevi kirjad Narva-Jõesuu teejuhi retsensendile Sergei Issakovile, milles autor räägib kuurordi kohta käivate materjalide regulaarsest kogumisest ja konsulteerib mõnes küsimuses Issakoviga. Tartu Ülikooli vene kirjanduse kateedri professor Sergei Issakov on erinevalt Krivošejevist sündinud Narvas, ning osutas talle informatsioonilist abi (Krivošejev. Kirjad S. Issakovile, Narva; Narva-Jõesuu, 1966–1992. 21 lehte, F 157, nim. 3 S. Issakov, nr 126).
- ⁴ Tasub märkida, et teejuhi eestikeelsest versioonist (Krivošejev 1960b: 50) on ajaloopeatüki lõpust välja jäetud paatoslik lõik linna enneolematult võimsast arengust, kus on lisatud, et selle tegi võimalikuks suure sotsialistliku oktoobrerevolutsiooni poolt vabastatud nõukogude inimeste ennastsalgav töö (venekeelses väljaandes lk 59) – tlk.
- ⁵ 1975. aastal kaitses Krivošejev kandidaadiväitekirja “Töölis- ja sotsiaaldemokraatlik liikumine Narvas aastail 1895–1907”, aga 1984. aastal ilmutas kaasautorluses 1944. aasta lahingute otsese osalise Nikolai Kostiniga raamatu “Lahing Narva pärast” (Krivošejev & Kostin 1984).
- ⁶ Skulptor Olav Männi. Monument avati 1957. aastal, 1993. aastal teisaldati see Narva linnuse hoovi ja 2023. aastal Eesti Ajaloomuuseumisse.
- ⁷ Kalevivabrik tegutses aastail 1819–1944, linavabrik aastail 1851–1944, mõlemad hävisid Teises maailmasõjas; Kreenholmi Manufaktuur toimis aastail 1857–2010. Narva hüdroelektrijaam alustas tööd aastal 1955, kuulub tänapäeval Vene Föderatsioonile. Balti soojuselektrijaama ehitus algas 1956 (tlk).

Allikad

Krivošejev, J. Kirjad S. Issakovile Narva; Narva-Jõesuu, 1966–1992. TÜR käsikirjakogu, 21 l. F 157, nim. 3 S. Issakov, nr 126.

Kirjandus

Aesma, Etel' [Ethel] 1967. *Paide*. Tallinn: Eesti Raamat.

Andrejeva & Kuvaitseva *et al.* 2023 = Andreeva, Svetlana & Kuvaitseva, Marina & Nazarova, Iaroslavna & Nymm, Elena & Smirnova, Galina & Smorzhevskikh-Smirnova, Mariia & Solodova, Irina & Khlystun, Iuliia. *Otkroi dlia sebja Narvu. Putevoditel' po gorodu*. [Narva]: Narva Muuseum = *Narvat avastamas*. Linna teejuht. [Narva]: Narva Muuseum.

Bruce, David M. 2010. Baedeker: The perceived ‘inventor’ of the formal guidebook – a bible for travellers in the 19th century. – Butler, Richard W. & Russell, Roslyn (toim). *Giants of tourism*. Wallingford, Oxfordshire: CABI, lk 93–110 (DOI: 10.1079/9781845936525.0093).

- Družinina 1957 = Druzhinina, Irina. *Po Estonii*. Putevoditel'. Tallinn: Estgosizdat.
- Grodinski 1965 = Grodinskii, Fedor. *Piarnu*. Putevoditel'. Tallinn: Eesti Raamat.
- Ivask, Al'bert 1969. *Vyru*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Jaanits 1964 = Ianits, Lembit (toim). *O kraevedcheskoi rabote v Estonskoi SSR*. Sbornik statei. Eesti NSV Teaduste Akadeemia. Kodu-uurimise Komisjon. Tallinn: Akadeemia nauk Estonskoi SSR.
- Kostotškin 1948 = Kostochkin, Vladimir. *Narva*. Sokrovishcha zodchestva narodov SSSR. Moskva: Izdatel'stvo Akademii arkhitektury SSSR.
- Karling, Sten 1936. *Narva: eine baugeschichtliche Untersuchung*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Krivošejev 1960a = Krivosheev, Evgenii. *Narva*. Putevoditel', Tallinn: Eesti Raamat.
- Krivošejev, Jevgeni 1960b. *Narva*. Ekskursioonijuht. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Krivošejev 1968 = Krivosheev, Evgenii. *Kurort Narva-Iyesuu*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Krivošejev 1983 = Krivosheev, Evgenii. *Narva*. Putevoditel'. 2-e izd., pererab. Tallinn: Periodika.
- Krivošejev 1987 = Krivosheev, Evgenii. *Narva*. Putevoditel', 3-e izd., pererab. Tallinn: Periodika.
- Krivošejev & Kostin 1984 = Krivosheev, Evgenii & Kostin, Nikolai. *Bitva za Narvu: Fevral' – sentiabr' 1944 goda*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Krivošejev & Mihhailov 1967 = Krivosheev, Evgenii & Mikhailov, Konstantin. *Narva*. Putevoditel', 2-e izd. Tallinn: Eesti Raamat.
- Krivošejev & Mihhailov 1968 = Krivosheev, Evgenii & Mikhailov, Konstantin. *Narva*. Putevoditel', 2-e izd., dop. Tallinn: Eesti Raamat.
- Krivošejev & Mihhailov 1971 = Krivosheev, Evgenii & Mikhailov, Konstantin. *Narva*. Putevoditel', 3-e izd., dop. Tallinn: Eesti Raamat.
- Krivošejev & Mihhailov 1972 = Krivosheev, Evgenii & Mikhailov, Konstantin. *Narva*. Putevoditel', 3-e izd., dop. i ispr., Tallinn: Eesti Raamat.
- Krivošejev, Jevgeni & Mihhailov, Konstantin 1973. *Narva juht* [tõlge vene keelest]. Tallinn: Eesti Raamat.
- Krivošejev & Mihhailov 1976 = Krivosheev, Evgenii & Mikhailov, Konstantin. *Narva*. Putevoditel', 4-e izd., dop. Tallinn: Eesti Raamat.
- Krivosheev, Yevgeni 1982. *Narva: a guide*, Tallinn: Periodika.
- Krivosheev, Jewgeni 1982. *Narva: [Reiseführer]*, Tallinn: Periodika.
- Kruus, Hans 1964. O nekotorykh osobennostiakh kraevedcheskoi raboty v gorode Narve. – Ianits, Lembit (toim). *O kraevedcheskoi rabote v Estonskoi SSR*. Sbornik statei. Tallinn: Akadeemia nauk Estonskoi SSR, lk 95–101.
- Maaring, Eva 1964. Obzor kraevedcheskoi raboty v Estonskoi SSR. – Ianits, Lembit (toim). *O kraevedcheskoi rabote v Estonskoi SSR*. Sbornik statei. Tallinn: Akadeemia nauk Estonskoi SSR, lk 19–34.

- Narva reisijuht 2000. Narva guidebook = Putevoditel' po Narve.* [Kohtla-Järve]: Rotulus.
- Nõmm, Jelena 2008 = Nymm, Elena 2008. Formirovanie kanona russkogo putevoditelja po Narve v dorevoliutsionnoi Rossii. – Kiseleva, Liubov' (toim). *Putevoditel' kak semioticheskii ob'ekt*. Sbornik statei. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 173–194 (<https://www.ruthenia.ru/vademecum/NYMM.pdf> – 25.02.2025).
- Parsons, Nicholas 2007. *Worth the Detour: A History of the Guidebook*. Stroud: Sutton Publ.
- Pild 2008 = Pil'd, Lea. Putevoditeli po Estonii na russkom i estonskom iazykakh (1940–1970-e gg.): kompozitsiia i printsipy otbora materiala. – Kiseleva, Liubov' (toim). *Putevoditel' kak semioticheskii ob'ekt*. Sbornik statei. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 138–150 (<https://www.ruthenia.ru/vademecum/PILD.pdf> – 26.02.2025).
- Raudver, Guido 1965. *Khaapsalu*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Reinsalu, Armult 1961. *Tallin*. Putevoditel' dlia turistov. Tallinn: Estgosizdat.
- Suur [Raendi], Aili 1968. *Toomemiagi: Vyshgorod v Tartu*, perevod s est. L. Kompus. Tallin: Eesti Raamat.
- Sarap, Carl 1939. *Vana Narva = The old Narva = Das alte Narva = Gamla Narva*. Fotoalbum. Tallinn: Kultuurkoondis.
- Varep, Endel' 1960. *Tartu*. Tallinn: Estgosizdat.

Summary

Two Narvas. Representation of the city in guidebooks from the 1960s and 2023

Anna Troitskaya

Tartu

Art historian

annatroitskaya@gmail.com

Keywords: historical context, ideology, Kreenholm, urban identity, Narva, guide

The article examines two reference works devoted to Estonia's border city Narva, one of which was published in 1960, the other in 2023. Through comparison the guidebooks' pragmatics and rhetoric come to the fore with clarity. In analysing the texts each reference work's genre particularities and its ideological, cultural and educational aspects were taken into account. The main objective was to elucidate the ways in which the city was presented and how its image was shaped, including how it reflected historical experience and the multifaceted present day. To this end the article compares the guidebooks' compositional structure, semantic accents and descriptive language.

The authors describe historical monuments, contemporary buildings, individual districts and marche-routes. When compiling the guidebooks, each author is confronted with the choice of objects in a changing urban landscape: after destruction during the

war and Soviet development up to the year 1960 on the one hand, and after extensive construction and renovation work up till 2023 on the other. In order to clarify the ways of presentation of the city through chosen objects, the article brings out two directions that are used in both reference works: visualisation through verbal description and the construction of a narrative.

When investigating the structure of the guidebooks the relationship between historical and contemporary marche-routes is compared. The 1960 guidebook clearly shows how an historical excursion can serve ideological purposes. Between the publication of this guidebook and the contemporary excursion guide to Narva, an era elapsed during which the values orientations of the target group and the criteria for the attractiveness of the city to tourists changed. A specific conjuncture of the two texts was the description of the Kreenholm district, showing change in both the addressee of the reference work and the representation of the image of the city.

In general, in comparing the two texts a discursive shift becomes apparent, accompanied by completely different approaches to the choice and dissemination of objects of description. As a result, a newness in presenting Narva to tourists can be recognised as well as a revision of the fundamental ideas of the residents' identity.

Anna Troitskaya (PhD 2014, Venemaa Kunstiajaloo Instituut Peterburis) on kunstiajaloolane, kelle teaduslikud huvid on piltide ja kultuuriirde ajalugu, linnafilosoofia, visuaalne kultuur, intellektuaalne ajalugu. Ta töötas teadurina Peterburi Riikliku Ülikooli Filosoofia Instituudis (2015–2021), dotsendina Venemaa Herzeni Riiklikus Pedagoogikaülikoolis (2021–2022). Alates 2022. aastast elab ja töötab Tartus. Aastal 2023 töötas vabatahtlikuna Tartu Kunstimuuseumis, aastail 2023 ja 2024 osales Tartu Ülikoolis “Esto-Russica” teadusseminaridel.

Anna Troitskaya (PhD in History of Art 2014, Russian Institute of Art History, St. Petersburg). Her research interests are history of images and cultural transfer, urban philosophy, visual culture, intellectual history. She worked as a researcher (Institute of Philosophy of St Petersburg State University, 2015–2021) and as Associate Professor (Herzen State Pedagogical University of Russia, 2021–2022). Since 2022 she has been living and working in Tartu, Estonia. In 2023 she was a volunteer at the Art Museum of Tartu. In 2023 and 2024 she participated in the “Esto-Russica” seminars at the University of Tartu.

annatroitskaya@gmail.com